

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.97:65.01

Р. І. Крамар

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права і процесу,
фінансового та інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

Р. М. Скриньковський

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
Львівського університету бізнесу та права

ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Одним із ключових завдань сучасної освіти і науки є формування екологічного способу мислення в майбутніх керівників підприємств. У контексті цього пошук нових шляхів розв'язання проблем екологічного характеру змусив звернутися до ідентифікування, аналізування та оцінювання ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства в системі «право – економіка і управління підприємствами – екологія». Це обумовило вибір теми, актуальність наукової роботи, мету та задачі дослідження.

Різноманітні аспекти систем екологічного менеджменту (*англ. Environmental Management System – EMS*) підприємств, зокрема промислових, досліджували такі вчені-економісти, як: І.С. Варламова, Т.В. Глубицька, Л.Г. Ліпич, Н.М. Лозовська, К.В. Низькодубова, В.Ю. Петруня, Е.В. Прушківська, Г.О. Швіндіна, О.О. Шубін [1–8] та ін.

Водночас, норми загального характеру, що регулюють ключові питання відповідальності за порушення екологічного законодавства, закріплені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9], Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) [10], Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП) [11], Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [12], Кримінальному кодексі України (далі – ККУ) [13], а також є предметом досліджень таких учених-юристів, як І.А. Куян [14], М.В. Краснової [15] та ін.

Разом із тим, як свідчить аналіз літературних джерел [1–15] за проблемою, в даний час залишаються проблемні питання діагностики *EMS* промислового підприємства та відповідальності за порушення норм екологічного законодавства.

Метою наукової роботи є формування та розвиток теоретико-методологічних та методичних засад діагностики ефективності *EMS* промислового підприємства з урахуванням відповідальності за порушення норм національного (українського) екологічного законодавства.

Аналіз літературних джерел [1–8] за проблемою діагностики ефективності *EMS* промислового підприємства свідчить про неоднозначність трактування економічної категорії «екологічний менеджмент підприємства» та різноманітність підходів до формування і підбору індикаторів оцінювання.

Так, Г.О. Швіндіна [1] дотримується думки, що екологічний менеджмент – це діяльність, що полягає у розробленні та здійсненні екологічної стратегії, в яку закладено екологічні принципи, зокрема ті, що стосуються охорони навколишнього природного середовища [1]. Н.М. Лозовська [3] стверджує, що екологічний менеджмент підприємства (суб'єкта господарювання) – це мистецтво прийняття управлінських рішень (стратегічних, тактичних, оперативних) в екологічному напрямку, які націлені на забезпечення екологічно якісного і результативного управління процесом виробництва продукції підприємства [3]. Натомість В.Ю. Петруня [2] екологічний менеджмент підприємства розглядає як управлінський процес, який регулює вплив діяльності підприємства на стан навколишнього природного середовища [2]. В свою чергу, *EMS* являє собою сукупність інструментів для реалізації механізмів впровадження та дотримання екологічних принципів (загальних, спеціальних) підприємством під час здійснення господарської діяльності [4].

Поряд із тим, результати вивчення наукової праці [4] (О.О. Шубіна) дають можливість стверджувати, що головними (найважливішими) інструментами екологічного менеджменту на підприємстві, зокрема промислового, є [4] (!): екологічний моніторинг; екологічний аудит; екологічний маркетинг; екологічне страхування.

Беручи до уваги зазначене, основною метою екологічного менеджменту є досягнення підприємством власних цілей за умов забезпечення екологічної безпеки [2].

Крім цього, впровадження екологічного менеджменту на промислових підприємствах, зокрема на підприємствах харчової промисловості, сприятиме: зниженню витрат підприємства; підвищенню рівня продуктивності праці; зменшенню випадків настання аварій та витрат, що виникли у зв'язку з їх ліквідуванням; зниженню браку у виробництві продукції; зростанню рівня якості продукції; поліпшенню відносин із органами державної влади [3].

Варто також звернути увагу на те, що на практиці функціонування підприємств виділяють такі дві моделі екологічного менеджменту: традиційну модель та інтегровану модель. За традиційною моделлю держава має вплив та регулює *EMS* підприємства, а за інтегрованою – вплив на систему має не лише держава, але і ринок, в якому функціонує підприємство (суб'єкт господарювання), а також керівники підприємства (менеджери інституційного, управлінського та технічного рівня управління) [2]. Концепція процесно-структурованого менеджменту наведена у праці [16], в основі якої лежать результати досліджень проф. О.Є. Кузьміна [17].

Поряд із тим, І.С. Варламова та Е.В. Прушківська [5] зазначають, що одним із головних факторів впливу на рівень ефективності екологічного менеджменту промислових підприємств, зокрема металургійного комплексу, є рівень розвитку науки і техніки (!). Це зумовлено тим, що сьогодні вітчизняне промислове виробництво потребує впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, а також застосування економічно та екологічно обґрунтованого підходу до організування *EMS* на промислових підприємствах [5, с. 121].

У такій ситуації видається доволі слушною думка проф. Л.Г. Ліпич [6], згідно з якою виробничо-господарська діяльність промислових підприємств, зокрема хімічного комплексу, чинить суттєвий вплив на стан навколишнього природного середовища. Разом із тим, основними показниками, за якими можна виміряти цей вплив, є [6, с. 63]: рівень викидів забруднюючих речовин у атмосферу; питома вага викидів оксиду вуглецю у загальному обсязі викидів; об'єм скидів зворотних вод; обсяг забруднюючих компонентів надр; обсяг речовин, що забруднюють поверхневі води;

рівень економії енергоресурсів внаслідок впровадження енергоощадних заходів.

У цьому контексті К.В. Низькодубова [7] доводить, що оцінювання екологічного рівня промислового підприємства доцільно здійснювати на основі [7, с. 350–352]: 1) відкритого обґрунтування підприємством дотримання принципів екологічної політики; 2) періодичного здійснення підприємством екологічного аудиту результатів екологічної діяльності із використанням певних програм та методів; 3) поєднання основних завдань управління рівнем якості виробленої продукції та методики екологічного менеджменту; 4) мотиваційного та стимулюючого залучення працівників (управлінського персоналу, робітників основного і допоміжного виробництва) до здійснення екологічної діяльності; 5) визначення фактичного та нормативного впливу підприємства на стан навколишнього середовища; 6) добровільної підтримки підприємством екологічних організацій, екологічних наукових досліджень та програм; 7) розроблення та розповсюдження підприємством власної екологічної програми; 8) участі підприємства у проведенні суспільного моніторингу стану навколишнього середовища; 9) проведення підприємством власного моніторингу стану навколишнього середовища; 10) здійснення екологічної сертифікації; 11) здійснення добровільного екологічного страхування; 12) екологічної співпраці з іншими підприємствами тощо.

Доцільно також відмітити результати досліджень І.С. Варламової [8] щодо оцінки стану *EMS* на металургійних підприємствах Запорізької області. Проведене дослідження дозволяє визначити ряд підприємств – забруднювачів атмосферного повітря, до яких належить Запорізька теплова електростанція ВАТ «Дніпроенерго», ВАТ «Запоріжсталь», ВАТ «Запорізький завод феросплавів» і ВАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат». У цьому контексті до основних бізнес-індикаторів оцінювання *EMS* на металургійних підприємствах науковець [8] відносить: показник поточних витрат на охорону навколишнього середовища; показник платежів за забруднення навколишнього природного середовища; рівень організаційної структури управління підприємством [8].

Деяко іншої точки зору дотримується О.О. Шубіна [4], зокрема вчений здійснює оцінювання рівня необхідності впровадження на підприємстві *EMS*. В основі цієї системи лежать такі три ключові параметри, а саме: 1) рівень техногенності регіону, в якому функціонує підприємство; 2) рівень несприятливого впливу, який чинить підприємство на навколишнє середовище; 3) рівень здатності екологічної системи відновлятися [4]. Взаємозв'язок поданих параметрів дозволяє виділити такі становища підприємств промислового комплексу згідно з впровадженням ними *EMS* [4]:

1) підприємства промислового комплексу (далі – *ПК*) є слаборозвинутими, що призводить до швидкого самовідновлення екосистеми, але при умові низького рівня техногенності;

2) підприємства *ПК* є слаборозвинутими, але вплив існуючих підприємств на навколишнє середовище є значним, що дозволяє екосистемі самовідновлюватись, однак за тривалий період часу при умові низького рівня техногенності;

3) підприємства *ПК* чинять незначний вплив на навколишнє середовище, в результаті чого ймовірність екосистеми є низькою до самовідновлення, що потребує впровадження комплексу природоохоронних заходів за умови низького рівня техногенності;

4) підприємства *ПК* є слаборозвинутими, але вплив існуючих підприємств на навколишнє середовище є значним і свідчить про низький рівень екосистеми до самовідновлення, що потребує впровадження комплексу природоохоронних заходів за умови низького рівня техногенності;

5) підприємства *ПК* впливають на навколишнє середовище, однак ймовірність екосистеми до самовідновлення є низькою, що потребує впровадження комплексу природоохоронних заходів за умови високого рівня техногенності;

6) підприємства *ПК* впливають на навколишнє середовище, при чому ймовірність екосистеми до самовідновлення є високою, що потребує впровадження комплексу природоохоронних заходів за умови високого рівня техногенності;

7) підприємства *ПК* чинять несприятливий, але незначний вплив на навколишнє середовище, при чому ймовірність екосистеми до самовідновлення є низькою, що потребує впровадження комплексу природоохоронних заходів за умови високого рівня техногенності;

8) підприємства *ПК* чинять несприятливий та значний вплив на навколишнє середовище, при чому ймовірність екосистеми до самовідновлення є високою, що потребує впровадження комплексу природоохоронних засобів за умови високого рівня техногенності.

Таким чином, результати аналізу стану підприємств промислового комплексу дають можливість стверджувати, що серед ключових напрямків екологізації слід виділити оновлення та модернізацію технології виробництва, проведення очисних робіт та проектування виробництва із використанням екологічно безпечних технологій [4].

На підставі проведених досліджень [1–8] встановлено, що: 1) діагностика ефективності системи екологічного менеджменту (*EMS*) промислового підприємства – це процес ідентифікації, аналізування та оцінювання рівня впровадження та дотримання на промисловому підприємстві екологічних стандартів із метою забезпечення екологічно якісного і результативного управління

процесом виробництва продукції підприємства з урахуванням наслідків за порушення норм екологічного законодавства; 2) ключовими бізнес-індикаторами діагностики ефективності *EMS* промислового підприємства є: рівень екологічності діяльності підприємства; рівень якості виробленої продукції; рівень впливу підприємства на навколишнє природне середовище; рівень техногенності регіону, на території якого функціонує підприємство; частота впровадження підприємством природоохоронних заходів.

Звідси очевидно, що результати дослідження доцільно використати для вирішення проблем правового регулювання в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Варто також зазначити, що згідно зі ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9] до винних осіб, що здійснили порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може застосовуватись юридична відповідальність, а саме: дисциплінарна, адміністративна, цивільна та кримінальна.

Поряд із тим, відповідно до ст. 69 «Особливості застосування цивільної відповідальності» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9], винні особи, що здійснили екологічне правопорушення, притягаються до цивільної відповідальності та повинні компенсувати заподіяну шкоду у повному обсязі [9].

Цивільна відповідальність, окрім Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9], передбачена також ЦКУ [10]. Поданий вид юридичної відповідальності носить переважно компенсаційний характер за завдання екологічної шкоди.

Стосовно дисциплінарної відповідальності, то вона регулюється нормами КЗпП [11]. КЗпП регулюється правомірне виконання трудових обов'язків працівниками підприємства у сфері раціонального використання ресурсів навколишнього природного середовища. Так, ст. 142 «Правила внутрішнього трудового розпорядку. Статуту і положення про дисципліну» КЗпП встановлює трудовий розпорядок працівників підприємства, зокрема правила дотримання охорони праці [11].

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення промислових підприємств регулюється нормами КУпАП [12], зокрема – Глава 8 «Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів» КУпАП. Так, на винних осіб за вчинення екологічних правопорушень, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність, накладається штраф у певному визначеному розмірі доходів громадян [12].

Водночас кримінальна відповідальність у сфері екологічних правопорушень передбачена ККУ –

Розділ VIII «Злочини проти довкілля» [13]. Зокрема, це ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» ККУ, ст. 238 «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» ККУ, ст. 239 «Забруднення або псування земель» ККУ, ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр», ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря» ККУ та ст. 242 «Порушення правил охорони вод» ККУ [13].

Поряд із тим варто наголосити, що основними заходами адміністративної відповідальності за екологічне правопорушення є [14]: накладення штрафів; конфіскація майна; позбавлення спеціальних прав, зокрема, призупинення дії та/чи анулювання ліцензій (дозволів) тощо.

Крім цього, у науковій праці М.В. Краснової [15] зазначено, що шкода (або реальна загроза) за екологічним правопорушенням класифікується за такими аспектами: 1) з позиції підстав її виникнення: еколого-договірна, еколого-позадоговірна; 2) за часом існування: минула, теперішня, майбутня; 3) за рівнем територіального охоплення: місцева, регіональна, національна, транснаціональна; 4) за масштабом завданих збитків: екологічна, економічна, еколого-економічна; 5) за особливостями посягання на певні економічні блага: майнова (в т. ч. матеріальна), моральна.

Що стосується забруднення навколишнього природного середовища, то слід врахувати також позицію лауреата Нобелівської премії з економіки 1973 року В.В. Леонтєва (*англ. Wassily W. Leontief*) [18], який зазначає, що процес забруднення навколишнього природного середовища – це продукт економічної діяльності. Масштаб забруднення тісно взаємопов'язаний із системою «втрати–випуск» [18].

Виходячи з результатів досліджень літературних джерел [1–8; 14; 15; 18], ключових прикладних аспектів юридичної відповідальності підприємства за порушення норм українського екологічного законодавства [9–13], можна зробити висновки і окреслити перспективи подальших досліджень у цьому напрямі, які полягають у такому:

1. Діагностика ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства – це процес ідентифікації, аналізування та оцінювання рівня впровадження та дотримання на промисловому підприємстві екологічних стандартів із метою забезпечення екологічно якісного і результативного управління процесом виробництва продукції підприємства з урахуванням наслідків за порушення норм екологічного законодавства.

2. Для вирішення проблем правового регулювання в галузі забезпечення екологічної безпеки встановлено, що ключовими бізнес-індикатора-

ми системи діагностики ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства є: рівень екологічності діяльності підприємства; рівень якості виробленої продукції; рівень впливу підприємства на навколишнє природне середовище; рівень техногенності регіону, на території якого функціонує підприємство; частота впровадження підприємством природоохоронних заходів.

3. До винних осіб, що здійснили екологічне правопорушення в Україні, може застосовуватися дисциплінарна, адміністративна, цивільна та кримінальна відповідальність.

4. Формування системи діагностики діяльності підприємства з урахуванням діагностики ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства та відповідальності за порушення норм екологічного законодавства може стати темою для подальших досліджень.

Література

1. Швіндіна Г.О. Екологічний менеджмент в енергетичних господарствах машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Г.О. Швіндіна. – Суми, 2006. – 20 с.
2. Петруня В.Ю. Екологічний менеджмент в системі ринкової конкурентоспроможності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / В.Ю. Петруня. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
3. Лозовська Н.М. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах харчової промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.М. Лозовська. – Київ, 2005. – 21 с.
4. Шубін О.О. Економічна стратегія підприємств в умовах конкурентного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економіки» / О.О. Шубін. – Донецьк, 2004. – 32 с.
5. Варламова І.С. Ефективність екологічного менеджменту на металургійних підприємствах / І.С. Варламова, Е.В. Прушківська // Економічний вісник НГУ. – 2008. – № 4. – С. 119–123.
6. Ліпич Л.Г. Впровадження екологічного менеджменту на підприємствах хімічного комплексу / Л.Г. Ліпич, Т.В. Глубицька // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 769. – С. 59–64.
7. Низькодубова К.В. Методичні підходи до якісної оцінки ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства / К.В. Низькодубова // Коммунальное хозяйство городов: Научно-техн. сборник. – 2005. – № 65. – С. 350–353.
8. Варламова І.С. Розвиток системи екологічного менеджменту на металургійних підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І.С. Варламова. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.

9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

14. Куян І.А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право» / І.А. Куян. – Київ, 2001. – 18 с.

15. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М.В. Краснова. – Київ, 2010. – 34 с.

16. Скриньковський Р.М. Концепція процесно-структурованого менеджменту: [тези конф.] / Р.М. Скриньковський, О.С. Процевят, Ю.І. Цибульський // Економіка. Фінанси. Право : щоміс. інформ.-аналіт. журнал. – 2014. – № 2. – С. 34–36.

17. Кузьмін О.Є. Концепція та еволюція процесно-структурованого менеджменту / О.Є. Кузьмін // Економіка : реалії часу: наук. журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 7–16.

18. Леонтьев В.В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика / В.В. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.

Анотація

Крамар Р. І., Скриньковський Р. М. Діагностика ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства та відповідальність за порушення норм екологічного законодавства. – Стаття.

У статті представлені концептуальні засади діагностики ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства на засадах бізнес-індикаторів із метою вирішення проблем правового регулювання в галузі забезпечення екологічної безпеки. Встановлено, що основними індикаторами діагностики ефективності системи екологічного менеджменту промислового підприємства є: рівень екологічності діяльності підприємства; рівень якості виробленої продукції; рівень впливу підприємства на навколишнє природне середовище; рівень техногенності регіону, на території якого функціонує підприємство; частота впровадження підприємством природоохоронних за-

ходів. Розкрито основні прикладні аспекти юридичної відповідальності підприємства (дисциплінарної, адміністративної, цивільної, кримінальної) за порушення норм українського екологічного законодавства.

Ключові слова: підприємство, екологічний менеджмент, економічна діагностика, екологічне законодавство, юридична відповідальність.

Аннотация

Крамар Р. И., Скриньковский Р. Н. Диагностика эффективности системы экологического менеджмента промышленного предприятия и ответственность за нарушение норм экологического законодательства. – Статья.

В статье представлены концептуальные основы диагностики эффективности системы экологического менеджмента промышленного предприятия на основе бизнес-индикаторов с целью решения проблем правового регулирования в области обеспечения экологической безопасности. Установлено, что основными индикаторами диагностики эффективности системы экологического менеджмента промышленного предприятия являются: уровень экологичности деятельности предприятия; уровень качества производимой продукции; уровень воздействия предприятия на окружающую природную среду; уровень техногенности региона, на территории которого функционирует предприятие; частота внедрения предприятием природоохранных мероприятий. Раскрыты основные прикладные аспекты юридической ответственности предприятия (дисциплинарной, административной, гражданской, уголовной) за нарушение норм украинского экологического законодательства.

Ключевые слова: предприятие, экологический менеджмент, экономическая диагностика, экологическое законодательство, юридическая ответственность.

Summary

Kramar R. I., Skrynkovskyy R. M. Efficiency diagnostics of environmental management system in manufacturing enterprise and liability for environmental law violation. – Article.

The article presents conceptual framework for efficiency diagnostics of environmental management system in manufacturing enterprise on grounds of business indices in order to solve problems of legal regulation in field of ensuring environmental security. The study found that main indices of efficiency diagnostics of environmental management system in manufacturing enterprise are as follows: enterprise's level of environmental activity; the level of products quality; the level of enterprise impact on environment; the technogenicity degree of area where enterprise operates; the frequency of environmental measures implementation by an enterprise. The study revealed key applied aspects of enterprise legal responsibility (disciplinary, administrative, civil, and criminal) for Ukrainian environmental law violation.

Key words: enterprise, environmental management, economic diagnostics, environmental law legislation, legal responsibility.